

הרב נחום אליעזר רבינובויץ

שבועת "נשבעין ונוטלין"

(סוכם משיעור ע"י גבי גלסר)

המשנה בריש פרק "כל הנשבעין" (שבועות פרק שביעי) מונה את כל סוגי שבועות הדיינין. הרמב"ם בהל' טוען ונטען פרק א' מחלק את השבועות המובאות במשנה לשלוש קבוצות:

- א. שבועות מן התורה שהן: 1. שבועת מודה במקצת - הנתבע מודה בחלק מתביעת חבירו. הנתבע נשבע על החלק בו הוא כופר.
2. שבועת עד אחד - עד שהעיד על הנתבע שהוא חייב ממון לתובע.
3. שבועת השומרים - שומר שטוען שהפיקדון אבד או נגנב (בשומר חינם), צריך להשבע על טענה זו.

בכל השבועות הנ"ל - הנתבע נשבע בכדי לפטור עצמו מן התשלום שתובעים ממנו.

"וכל אחד מן השלושה נשבע ונפטר מלשלם".

ב. שבועת נשבעין ונוטלין - שלא כמו בשבועות דאורייתא - בשבועה זו התובע נשבע על טענתו ונוטל את סכום התביעה מן הנתבע כגון: שכיר שטוען שבעה"ב לא נתן לו את שכרו - צריך השכיר להישבע שלא קיבל את משכורתו ובעה"ב ישלם לו. (הגמרא (מה ע"א) מסבירה שלבעה"ב יש הרבה פועלים והוא לא זוכר למי נתן ולמי לא אבל הפועל עצמו בטוח ולכן נשבע). יש לעמוד על כך - ובהמשך יתבאר ביותר - שהמונח "הנשבעין ונוטלין" כולל "כגון שכיר ונחבל ופוגם שטרן וכיוצא בזה". כל אלה נקראין "הנשבעין ונוטלין" ואפילו יארע משום אילו סיבה שהיא שהנחבל הזה המסויים לא נשבע, או איבד רוצה להשבע, מכל מקום כל הסוג הזה נקרא "הנשבעין ונוטלין".

ג. שבועה על טענת ספק - אדם נשבע שניהל ביושר ובדקדוק את נכסי חבירו, בכדי להוציא את הספק מליבו של הצד שכנגד כגון: אפוטרופוס שנשבע שניהל את נכסי היתומים ביושר.

רמב"ם הל' טוען ונטען פרק ג'.

בסוף הלכה ו' אומר הרמב"ם: "כל הנשבעין ונוטלין נשבעין ונוטלין מפרוטה ומעלה" - אדם שתובע את חבירו וחלה עליו שבועה דרבנן מסוג של "נשבעין ונוטלין" אינו נשבע אלא אם כן סכום התביעה הוא משורה פרוטה ומעלה.

מיד אח"כ בהלכה ז' כותב הרמב"ם "הורו רבותי שהנשבעין ונוטלין אינן צריכים טענת שתי כסף. ואני אומר שצריך הנתבע שיכפור בשתי מעין. ואחר כך ישבע התובע בתקנת חכמים ויטול. שהרי הנשבעין בטענת ספק צריך שהיה ביניהם כפירת שתי מעין ואחר כך ישבע מספק".

לכאורה ישנה פה סתירה מפורשת בדברי הרמב"ם - בהלכה י' בשבועת "נשבעין ונוטלין" מספיק פרוטה ובהלכה ז' צריך שתי מעין.

מקשה הראב"ד על הרמב"ם: אם הנשבעין ונוטלין - נשבעין ונוטלין משתי כסף ומעלה, יוצא שכל פעם שבעה"ב שוכר פועל בפחות משתי כסף יכול בעה"ב לטעון ששילם, והשכיר לא יוכל להשבע ולקבל את כספו מפני שבועה זו היא שבועת נשבעין ונוטלין כמו שכתוב במשנה בריש "כל הנשבעין". "ומה יעשה השכיר העני שהשכיר עצמו במעה או פונדיון (פחות משתי כסף) ילך בפחי נפש" (במקרה שבעה"ב טוען ששילם).

מוסיף הראב"ד שהלימוד משבועה בטענת ספק - כמו שבשבועה זו צריך תביעה של שתי כסף כך גם בשבועת נשבעין ונוטלין צריך שתהיה תביעה של (לפחות) שתי כסף - אינו לימוד נכון, שהרי בשבועה בטענת ספק השבועה היא לא מרצון הנתבע והוא נשבע ונפטר, ומה גם שאין פה מקום לחשש שתהיה תביעה על פחות משתי כסף - שבד"כ בטענת ספק (כגון באפוטרופוס) מדובר בסכום גבוה. ואפילו אם בכל זאת תהיה תביעה על פחות משתי כסף - הנתבע לא יפסיד (לא ישלם) בגלל הדין שלא נשבעים על סכום זה. אבל בנשבעין ונוטלין (כגון שכיר) - אם התביעה היא על פחות משתי כסף הרי התובע מפסיד בגלל שלא נשבעים על סכום זה.

ולכן אי אפשר ללמוד (כמו שהרמב"ם למד) שכמו שבשבועה על טענת ספק צריך שתי כסף כך גם בשבועת נשבעין ונוטלין נצריך שתי כסף.

אבל בהקשר זה יש עוד סתירה לכאורה:
הרמב"ם בהלכות שכירות (י"א, ט') כותב: "שכיר הבא להשבע - אין מחמירין עליו ואין מגלגלין עליו כלל, אלא נשבע שלא נטל ויטול. ולכל הנשבעין אין מקילין חוץ מן השכיר שמקילין עליו ופותחין לך תחלה, ואומרים לו: אל תצער עצמך השבע וטול. אפילו היה שכרו פרוטה אחת ובעה"ב אומר נתתה - לא יטול אלא בשבועה. וכך כל הנשבע ונוטל אפילו לא יטעון אלא פרוטה אחת לא יטול אותה אלא בשבועה כעין התורה". (שבועת המשנה כמו שהסברנו לעיל).

מכאן רואים בבירור שהרמב"ם סובר שבסוג השבועה של נשבע ונוטל - מספיק תביעה של פרוטה בכדי לחייב את התובע להשבע ולנטול. ולכאורה הלכה זו סותרת בפירוש את מה שכתב הרמב"ם בהלכות טוען ונטען פרק ג' בהלכה ז' שהזכרנו לעיל שבה כתוב שבשבועה זו צריך שתהי כסף בכדי לחייב שבועה.

נשים לב שהרמב"ם ער לבעיה שהעלה הראב"ד "ומה יעשה השכיר העני וכו'". וזה מגדיל עוד יותר את התימה בדבריו.

ש
ה
)
ב

ישנן נסיונות לא מעטים לישוב סתירה זו.
הלחס משנה מתוך שבהלכה ו' הרמב"ם אמר שמספיק פרוטה מפני שהוא רצה להדגיש את דבריו האחרונים "וכל פחות מפרוטה אינו ממון ואין בית דין נזקקין לו" - אבל באמת הרמב"ם סובר שבעינין שתי מעיין. (תירוץ זה אינו עונה על הקושיות של הראב"ד ואינו מישב את הסתירה משכירות).

הש"ך בשו"ע חו"מ סימן פ"ט ס"ק ב' מוסיף בעיה נוספת ברמב"ם:
"ועוד קשה למה האריך הרמב"ם וכתב ואני אומר שצריך הנתבע וכו' ואח"כ ישבע התובע כתקנת חכמים ונוטל. הל"ל בקיצור ואני אומר שצריך טענת שתי כסף או ולא בראיה לך כן".

והוא מביא מספר נסיונות לתירוץ. כל התירוצים מתמקדים בשתי השורות שברמב"ם ואינן מתיחסות להקשר הרחב של הדברים וכמובן שלא יתכן להעלות על הדעת שהרמב"ם יסתור את עצמו בתוך שתי שורות.

קושי נוסף ברמב"ם הוא שהרמב"ם מביא הוכחה לדבריו "שהרי הנשבעין בטענת ספק צריך שיהיה ביניהם כפירת שתי מעיין ואחר כך ישבע מספק" איך משפט זה מוכיח את דברי הרמב"ם שהנשבעין ונוטלין צריכים טענת שתי כסף?

בכדי לנסות ליישב סתירה זו אנו צריכים לשים לב לשני דברים.
א הקשר הדברים, ב לשונו וסגנונו של הרמב"ם.

בפרק א' ראינו שהרמב"ם מונה את סוגי השבועות לפי הסדר:

- א שבועות דאורייתא
- ב שבועת נשבעין ונוטלין
- ג שבועה על טענת ספק

בדיוק כך גם בפרק ב' - שבו מדבר הרמב"ם על מקרה שבו האדם שחלה עליו השבועה - חשוד על השבועה, ותקנו חכמים במקרים מסוימים שכנגדו נשבע. נעתיק לשונו בהלכות ד - ונסביר כל הלכה בנפרד:

א בשבועה דאורייתא - הלכה ד: "תקנת חכמים היא שכל המחוייב שבועה מן התורה על טענת ודאי, אם היה חשוד הרי התובע נשבע מדבריהם ונוטל מה שטען... היה החשוד שומר... אם טען בעל הפקדון ואמר בפני שלח יד בפקדוני... הרי התובע נשבע בתקנת חכמים ונוטל",

אם הטענה היא טענת ודאי - התובע נשבע ונוטל כגון במודה במקצת ובעד אחד. נשים לב שכשאנו אומרים פה "נשבע ונוטל" אנו מתכוונים לפעולות שמבצע התובע, ולא למושג שמתאר את הסוג השני של שבועות הדיינין הנקרא "נשבעין ונוטלין" מפני שאנו מדברים כרגע במקרה יוצא דופן בקבוצה הראשונה מבין השלוש הנקרא שבועות דאורייתא.

במקרה של שבועת השומרים - בד"כ התובע אינו יודע בוודאות אם הפיקדון באמת אבד או שהשומר פשע בו ולכן הוא אינו יכול להשבע במקום הנתבע (השומר) במקרה וזה חשוד על השבועה. אבל אם אומר התובע שהוא ראה שהשומר שלח יד או פשע בפיקדון אז כמובן שהוא נשבע במקום השומר

שחשוד על השבועה. כל התקנה שתקנו חכמים - "שכנגדו ישבע" היא לטובת הנתבע שהרי מדאורייתא הדין הוא ש"מתוך שאינו יכול להישבע - ישלם" (מבלי שהתובע ישבע) אבל תקנו חכמים שהתובע ישבע נרק אז ישלם הנתבע.

ב בשבועת הנשבעין ונוטלין - הלכה ה': "נתחייב החשוד שבועה מדבריהם, אם היה מן הנשבעין ונוטלין אינו יכול להשבע ולקטול אלא הנתבע שכנגדו ישבע ויפטר וכו'".

אם התובע חשוד על השבועה - לא אומרים שהנתבע ישבע ויפטר מפני ששבועת "נשבעין ונוטלין" היא מדבריהם ו"שכנגדו ישבע" היא גם תקנת חכמים וידוע לנו הכלל ש"תקנתא לתקנתא לא עבדינן" (שבועות מו, א).

נשים לב שאע"פ שלמעשה במקרה כזה "אינו יכול להשבע ולקטול" מכל מקום המקרה הזה אף הוא שייך לסוג "הנשבעין ונוטלין", דהיינו או שכיר או נחבל וכו'.

ג בשבועה על טענת ספק - הלכה ד: "היה החשוד מן הנשבעין בטענת ספק אינו נשבע ואין שכנגדו נשבע וכו'".

אם הנתבע חשוד על השבועה אז כמובן שהתובע אינו יכול להישבע מפני שכל טענתו היא מספק ועל זה הוא לא יכול להישבע.

אנו רואים שוב שכשהרמב"ם רוצה לכתוב דין מסוים על כל שבועות הדיינין הוא מחלק אותם לשלושת הקבוצות שהזכרנו לעיל.

באותה שיטה נוקט הרמב"ם גם בפרק ג' אשר בו הוא מדבר על סכום התביעה המלנימלי אשר בו מתחילבים בשבועה בכל אחת משלושת הקבוצות של שבועות הדיינין.

א שבועות דאורייתא (הל' ג' - ו') מודה במקצת - צריך להודות בפרוטה ולכפור בשתי מעין בכדי שהנתבע יתחייב שבועה.

עד אחד - אם אדם כופר אפילו בפרוטה ועד אחד מעידו שהוא חייב - נשבע הנתבע על הכפירה.

שומרים - הפקיד אפילו פרוטה (או שווה פרוטה) והשומר טוען שאבד או נגנב (בשומר חינם) חייב השומר להישבע על טענתו.

ב שבועת נשבעין ונוטלין - בסוג זה של שבועה - מספיק שהכפירה תהיה פרוטה בשביל שהתובע ישבע ויקטול (כגון שכיר שתובע את בעה"ב שיתן לו את משכורתו בשרוי של פרוטה).

ואז לשון הרמב"ם (בסוף הלכה ו'): "וכן כל הנשבעין ונוטלין נשבעין ונוטלין מפרוטה ומעלה".

נשים לב לכפילות הלשון ונבדוק מה ההבדל בין המילים "נשבעין ונוטלין" בשתי הפעמים.

מהסתכלות פשוטה במשפט נדוכח שבפעם הראשונה - "נשבעין ונוטלין" הוא מושג (שם תואר) המצביע על סוג המקרים השני (לפי חלוקת הרמב"ם) משבועות הדיינין. בפעם השניה - "נשבעין ונוטלין" הוא פועל שאומר שעושיין פעולה זו (שבועה ונטילה) מפרוטה ומעלה.

מהכפילות שכותב הרמב"ם אפשר להבין שיש פה רמז לכך שצריך לשים לב היטב בכל פעם שכתוב "הנשבעין ונוטלין" - למה הכוונה, אם לסוג מקרים או לפעולה ממש. שהרי מיד אח"כ בהלכה ז' אומר הרמב"ם: "הורו רבותי שהנשבעין ונוטלין אינן צריכין טענת שתי כסף ואני אומר שצריך שהנתבע יכפור בשתי מעין".

כמובן שמיד נשאל את עצמנו - מהי כוונת הרמב"ם באומר "הנשבעין ונוטלין". האם זהו שם תואר המתאר סוג של תביעות והרמב"ם מדבר שוב על המקרים שהוא כבר דיבר עליהם בסוף הלכה ו' ק' או שאולי מדובר פה בפועל המתאר מקרה פרטי שמבחינה מציאותית התובע נשבע ונוטל וזה לא מתיחס דוקא לסוג השני של שבועות הדיינין אלא זו יכולה להיות שבועה שהתובע נשבע ונוטל במקרה שהנתבע התחילב בשבועה דאורייתא והוא חשוד על השבועה, כפי שכבר הקדים להסביר בפרק ב'. אחרי שפירש את הדין לשלשת הסוגים העיקריים צריך עכשו לדון על הנשבע "בתקנת חכמים" בחשוד. האם תקנה זו תקנה בכל מקרה ואפילו בטענת פרוטה בלבד? או שמא לא ראוי לתקן היפור שבועה כי אם במקרה של טענה רצינית ביותר, דהיינו שתי כסף או יותר? כדי להכריע בשאלה זו צריך למצוא צד השווה בין היפור שבועה לסוג שבועה אחרת.

הגמרא בגיטין נב, ב אומרת שאפוטרופוס נשבע שהוא ניהל את נכסי היתומים ביושר ובאמת רק אם ב"ד מינו אותו ולא האב. הסברא היא שכשב"ד ממנים את האפוטרופוס יש לו בזה כבוד שכל האנשים רואים שב"ד סומכים עליו ולכן הוא מוכן להשבע שזה מחזק את כבודו (זה מוכיח שהוא באמת ניהל את נכסי היתומים ביושר כמו שב"ד סמכו עליו). אבל אם האב ממנה אותו אז אין לו בזה שום תועלת ולא זאת בלבד שזו עבודה קשה אלא הוא גם צריך להישבע בסוף - יוצא שהאב לא יצליח למנות אפוטרופוס לבניו ולכן מפני תיקון העולם אמרו שאפוטרופוס שמינהו האב - אינו חייב שבועה (רמב"ם פיהמ"ש גיטין ה, ד).

השבועה על טענת ספק (לדוגמא שבועת האפוטרופוס) אינה מועילה בעיקר לתובע (ליתומים) מפני שאין לו שום רווח בשבועת הנתבע. אבל לנתבע יש איזו שהיא טובה בשבועה מפני שרואים בזה שהוא אדם אמין (כמו שפירטנו לגבי האפוטרופוס). שבועה על טענת ספק באה בעיקרה לטובת הנתבע כדי לנקותו מכל חשד ולזות שפתיים.

מסתבר יותר לאמר שבהלכה ז' - "נשבעין ונוטלין" מתיחס לתקנה שתקנו חכמים "שכנגדו ישבע" ובמקרה זה (שהנתבע חייב שבועה דאורייתא והוא חשוד על השבועה תקנו שהתובע ישבע ויטול - כמו שביארנו לעיל) התובע לא נשבע עד שהנתבע יכפור בשתי מעין. הסברא היא שכל התקנה של שבועה זו היא לטובת הנתבע וב"ד לא יטריחו את התובע להישבע ולעשות טובה לנתבע בשביל סכום של מה בכך (כמה פרוטות) ולכן רק בסכום משמעותי (שתי מעין) הם יעשו טובה לנתבע.

כך גם בשבועה על טענת ספק שאם כל הסכום שהנתבע (האפוטרופוס) עסק בו שווה לכמה פרוטות אז ברור שלא יחייבו אותו להשבע אבל אם מדובר פה בסכום גדול - יש מקום להטיל על הנתבע שבועה על טענת ספק.

נמצא שהיפוך שבועה שהיא לטובת הנתבע יש ללמוד משבועת הספק שגם היא בעצם לטובת הנתבע.

עתה ננסה להסביר את הרמב"ם לאור מה שביררנו.

"וכן כל הנשבעין ונוטלין (מדובר על הסוג השני של שבועות הדיינין לפי חלוקת הרמב"ם - כגון שכיר) נשבעין ונוטלין מפרוטה ומעלה. הורו רבותי שהנשבעין ונוטלים (במקרה שהנתבע חייב שבועה דאורייתא והוא חשוד על השבועה - תקנו חכמים שכנגדו (התובע) ישבע ויטול) אינן צריכין טענת שתי כסף. ואני אומר שצריך הנתבע שיכפור בשתי מעין (מפני שהשבועה היא לטובת הנתבע ולא עושים טובה בשביל סכום פרוט) ואחר כך ישבע התובע בתקנת חכמים (שכנגדו ישבע) ויטול. 'שהר"י הנשבעין בטענת ספק, כגון אפוטרופוס, צריך שיהיה ביניהם כפולת שתי מעין (לא נחייב שבועה על ספק כה קטן של כמה פרוטות) ואחר כך ישבע מספק."

לפי תירוץ זה נוכל לענות בפשטות על קושיות הראב"ד.
א מה שהקשה הראב"ד שבמקרה ששכרו של השכיר פחת משתי כסף הוא לא יוכל לקבל את כספו אם בעה"ב יטען ששילם לו.

לפי הסברינו - בהלכה ז' הרמב"ם לא מדבר על שבועת השכיר ובאמת לגבי שבועת השכיר מסכים הרמב"ם שנשבעים אפילו בפחות משתי כסף - כמו שכתב בהלכה ו' ובהל' שכירות (י"א, ט').

ב ומה שהקשה הראב"ד - איך לומד הרמב"ם שבשבועת נשבעין ונוטלין צריך שתי כסף משבועה בטענת ספק?

אנו הסברנו שהמשתף לשבועות אלו - היפוך שבועת ושבועת בטענת ספק - זה שהן נתקנו לטובת הנתבע ולכך לא תקנו (לא עשו "טובה") בפחות משתי כסף.

וכמוכן שגם הסתירה שהבאנו מהלכות שכירות מלושבת. אנו ניסיונו להשוות את ההלכה בשכירות להלכה ז' אצלנו אבל עכשיו אנו יודעים שהדין צריכים להשוות הלכה זו להלכה ו' שמדברת על שכיר ונחבל וכו' ולא להלכה ז' שמדברת על סג שבועה אחר (שכנגדו ישבע) שלא שייך בו ענין שכיר.

נשים לב שהפיסקה "ישבע התובע בתקנת חכמים ויטול" מקבילה בדיוק להגדרת תקנת חכמים בחשוד לעיל בפרק ב הל' ד: "התובע נשבע בתקנת חכמים ונוטל".